

אופקים, עיר של אנשים גיבורים

ד"ר מני מלכה

האסון הקולקטיבי שפקד את החברה הישראלית באירועי 7 באוקטובר ובפרוץ מלחמת חרבות הברזל, הוביל, כמקובל במצבי אסון, למעורבות אזרחית חסרת תקדים. אזרחים, ארגונים חברתיים ומוסדות מדינתיים התגייסו כולם בניסיון לסייע, לתמוך ולענות על הצרכים הרבים והמיידיים שעלו בקרב תושבי הקהילות שנפגעו פגיעה ישירה ממתקפת הפתע של המחבלים. בתוך התהליך הזה נוצר פתח להבניה או להבניה מחודשת של נרטיבים הקשורים לגבורה אזרחית וצבאית, הן ברמה הלאומית והן ברמה המקומית. נרטיבים אלו שזורים לא רק בהנצחת הזיכרון הלאומי והמקומי ובהבנייתו, אלא גם בשכתוב ההיסטוריה, כפי שהדבר בא לידי ביטוי ביצירתו של מאיר גל "תשעה מתוך ארבע מאות", הממחישה כיצד מתוך ספר ההיסטוריה של העם היהודי לפני קום המדינה, תשעה עמודים בלבד מוקדשים ליהודי המזרח. לנרטיבים האלו, לפיכך, תפקיד רב-משקל

ביצירת ערך סימבולי של מקום ושל קהילות קטנות, בעיצוב הזהות המקומית כחלק מהזהות הלאומית וביצירת גאווה מקומית.

להופעתם של נרטיבים מקומיים המבקשים לספק חלופה לאלו הנושנים שהתעצבו בזיכרון הלאומי-קולקטיבי התוודעתי בעקבות פועלי בעיר אופקים - כתושב לשעבר, כאיש מקצוע (עובד סוציאלי) וכחוקר - כבר בימיה הראשונים של המלחמה.

בתאריך 7 בדצמבר 2023 התכנסה באופקים ועדת היגוי להנצחת חללים ולתיעוד מעשי הגבורה של תושבי העיר, הלוחמים וכוחות הביטחון באירועי 7 באוקטובר ובמלחמת חרבות ברזל. הוועדה התכנסה בשיתוף הציבור, כדי לזמן סיעור מוחות באשר לאופן הנצחת האירועים שהתרחשו בשכונת מישור הגפן ובאופקים בכלל ובאשר לסיפורי רציחתם ונפילתם של תושבי המקום באותה השבת הארורה. להלן שתי מובאות מן השיחה שהתעוררה בפגישה:

תגיד לי, למה תמיד אופקים היא החצר האחורית של המדינה? למה לא מראים את כל הגבורה שיש כאן? צריך שכולם במדינה ידעו מה קרה כאן.

גב' גורי, אם שכולה, 17/12/2023. שני בניה נפלו בקרב עם מחבלים בשכונת מישור הגפן כשיצאו מביתם להגן על תושבים.

גדלנו על הסיפורים של החווה הסינית וגבעת התחמושת, והדורות הבאים ילמדו על גבורה באופקים. אנחנו צריכים לחשוב איך לספר את הסיפור האמיתי בצורה נכונה כדי שהוא יישאר שנים קדימה.

ראש העיר אופקים מר איציק דנינו,

17/12/2023

המובאות מייצגות שני נרטיבים שונים, הראשון מוכר יותר והשני פחות, הקשורים לעיר אופקים, שבה גדלתי והתחנכתי בצעירותי. בנרטיב הראשון מוצגת אופקים כעיר "שקופה" על פי רוב, בלתי מוכרת, או לחלופין, מזוהה עם נחשלות ועם ערך סימבולי שלילי. אך כפי שהדבר בא לידי ביטוי בנרטיב השני, נראה כי מאורעות 7 באוקטובר כמו פתחו את הדלת למאבק ולמאמץ שתכליתם הטמעת נרטיבים חדשים של גבורה מקומית בשיח הציבורי הישראלי בנוגע לעיר אופקים.

במשך רוב שנותיי באופקים תחומיה של העיר נפסקו בשכונת יהודה הלוי, ושכונת מישור הגפן, הגובלת עימה היום, כלל לא הייתה קיימת. כילד ידעתי שכדי לטייל בגבעות שמעבר לשכונת יהודה הלוי עליי לבקש רשות מהוריי. רק במהלך שנות התשעים החלו תהליכי הפיתוח והבנייה בשכונה, ועם השנים הפכה זו לתמהיל של אזרחים ותיקים, עולי שנות התשעים, הגרעין התורני אפיקי אורות, ותושבים שהגיעו לשכונה בשל זכאותם לדיור ציבורי.

באשר לנרטיב הראשון, לאורך השנים ספגתי לתוכי תפיסות שליליות, המעוגנות בבושה ובהימנעות ביחס לתמהיל החברתי באופקים ולמזרחיות, שכה נקשרים זה בזה. אך המסלול המקצועי והאקדמי כעובד סוציאלי וכחוקר ציידו אותי בהבנות שאפשרו לי להשתחרר מתפיסות מוקדמות של דיכוי מופנם ופצעי זהות.

כמו רבים אחרים, אירועי 7 באוקטובר היו בעבורי "רעם ביום בהיר". היה זה יום ארוך של בכי והתמודדות עם מחשבה חודרנית שלא פסקה, שבתי הבכורה בקלות הייתה יכולה לצאת לחופשה מהצבא ולהגיע למסיבה בנובה, ועם המחשבה על בני משפחתי שהיו כה קרובים לאירוע הטבח בשכונת מישור הגפן.

כמו במקרים דומים ידעתי מקרוב איזו איכות יש לנקיטת פעולה במצבי חוסר אונים מסוג זה, ולכן מצאתי את עצמי מהר מאוד מתכתב עם מנהלת המחלקה לשירותים חברתיים העו"ס סוזי מרציאנו ועם ד"ר איתן שחר, שהגיע לעיר לטובת הגשת סיוע לתושבי העיר. כמה שעות אחר כך מצאתי את עצמי בכניסה לעיר, מתבונן בשלט הענק "אופקים עיר של אנשים", ומשם נסעתי לחמ"ל שהוקם במקום.

כבר באותו היום קיבלנו, ד"ר שחר ואנוכי, מנדט להקים מערך סיוע ראשוני לתושבי שכונת מישור הגפן, המבוסס על התערבות ישירה בקרב המשפחות השונות. מטרתנו הייתה למנוע התפתחות טראומה ולהבנות תהליכים קהילתיים לעידוד התושבים

לפעולה אקטיבית, הנסמכת על כוחות מקומיים וחוסן קהילתי.

אחת המשימות המרכזיות בהקמת מערך מסוג זה הייתה קליטתם של כשמונים אנשי מקצוע מרחבי הארץ שהביעו נכונות להגיע לעיר ולהשתתף בהגשת הסיוע הראשוני, ואף ללוות לפרק זמן קצר את המשפחות שנפגעו, שחלקן גם איבדו את יקיריהן. זהו מהלך אופייני להתערבות חירום במצבי משבר ואסון בקנה מידה לאומי, בשלב המכונה שלב ההקלה או ההצלה (relief), שבו מתנדבים רבים משלימים את המשאבים החסרים ומסייעים למתן את נזקי האסון. בנסיבות אלו מצאתי את עצמי נע במרחב שבין היותי מקומי, תושב לשעבר המכיר את העיר ואת תושביה, ובין היותי איש מקצוע ואקדמאי, הבוחן את התופעות המתרחשות בזמן אמת. וכפי שתואר לעיל, אחת התופעות המרכזיות שהתרחשו בהקשר האסון הקולקטיבי שנפל על העיר, בנקודת המפגש שבין הממד הפסיכולוגי ובין הממד הסוציולוגי-תרבותי, הייתה התהוותם של שני הנרטיבים.

"אני בסדר, לכו תראו מה קורה עם השכנים"

מערך הסיוע המובנה שהקמנו התבסס על קליטתם של אנשי מקצוע מבחוץ, שחלקם היה זה הביקור הראשון באופקים, וחלקם האחר הגיע עם זיכרון מהעבר שנקשר לפעולת התנדבות כלשהי, כמו שנת שירות או ביקור במהלך בשירות הצבאי. ליווי אנשי

המקצוע נשנה בתבנית קבועה שכללה תדריך ראשוני, יציאה לשטח לביצוע התערבות, שנסמכה על הפגנת נוכחות פיזית בשכונה וביקורי בית בשיטת ה"דפיקה בדלת" (doorknocking), ולבסוף, שיחת עיבוד עם הצוותים לאחר הסיור בשכונה.

בשיחות העיבוד שהתקיימו הבחנתי, בין היתר, בתופעה שחזרה על עצמה: רבים מאנשי המקצוע תיארו תופעה שבשפה המקצועית מכונה הימנעות. הם סיפרו שבביקוריהם הגיעו גם לבתים שמתקפת הטרור הותירה בהם עדויות פיזיות, כגון סימני ירי בדלתות ובקירות הבתים, והיה להם ברור שדיירי הבית חוו את אירוע הדחק מקרוב, ואף על פי כן, חלק מהדיירים סירבו לקבל סיוע ראשוני, וביקשו מאנשי המקצוע לבדוק מה קורה עם שכניהם. על פי רוב, הפרשנות הפסיכולוגי של מושג ההימנעות נקשרת לפתולוגיה ולתהליך שלילי ביסודו.

ככל שהדיווחים על התופעה נשנו, ואיתם נשמעו גם דיווחיהם של אנשי המקצוע על קבלת פנים חמה ויוצאת דופן שזכו לה, למשל כשהתושבים, שעדיין לא חזרו לאכול בצורה מסודרת מאז האירוע, הזמינו אותם "להרגיש בבית", ופתחו למענם את המטבח ואת המקרר, התחדדה בי ההבנה שיש להציע הסבר חלופי למה שנתפס כהימנעותם מטיפול. ההסבר החברתי-תרבותי שאני מציע הוא תחושת סולידריות והוויה קהילתית שהתושבים חוו, שבגינה לפני הדאגה לעצמך אתה דואג לשכנים.

בעיניי מהלך שכזה אינו מפתיע כלל. שנים רבות "הואשמת", גם בשדה האקדמי וגם בשדה המקצועי, במה שמכונה "נדיבות יתר". אך ראיית האחר לפניי היא ערך שקיבלתי וספגתי לא רק ממשפחתי, אלא גם מתושבי השכונה והעיר כולה. נדיבות באופקים פירושה לא רק לתת ממה שיש לך, אלא גם, ובעיקר, לחלוק את מה שאין לך בשפע.

בנקודה זו, כפי שאפשר לראות באיור המצורף, מושג הגבורה, כפי שהוא בא לידי ביטוי בעיר אופקים, חוצה את גבולות ההגדרה המקובלים, של גבורה צבאית ושל חירוף נפש בקרבות פנים מול פנים.

איור, נועם מלכה, דצמבר 2023

לכן לא היה זה מפתיע לגלות שככל שחלף הזמן נקודת ההתייחסות של אנשי המקצוע אל העיר ואל תושביה השתנתה. מקצתם הביעו רצון להגיע שוב ושוב, אף שבמקור תכננו להגיע לסייע במשך יום אחד בלבד. במהלך השינוי הזה התפתח הנרטיב שלפיו באופקים "מחלקים מנות של חוסן", כדרך להמחיש כיצד מושג הגבורה תורגם לסיוע הדדי וערבות הדדית.

רחל אדרי: בין ייחוס לניכוס(ים)

הדוגמה השנייה, שכלל אינה מנותקת מזו הראשונה, באה לידי ביטוי בסיפורה של רחל אדרי, שבתושייתה הצליחה להסיח את דעתם של מחבלים שחדרו לביתה ולבנות איתם תקשורת חכמה, ומנעה את רציחתם שלה ושל בעלה. סיפור זה, שהופץ בשדה הלאומי והבין־לאומי ונצרב בתודעה הציבורית, הפך למעין סיפור חלופי לנרטיב הראשון, שבו יוחס לאופקים ערך סימבולי שלילי. אך בצד היותו סיפור חלופי, דומה שרבים ביקשו במהרה לנכס אותו לאג'נדה שאינה נקשרת ישירות לעיר אופקים. אחת הדוגמאות לכך הייתה הכתבות והפרסומים ברשתות החברתיות שייחסו את פעולותיה של רחל אדרי לכוח נשי או תבונה נשית, ולא בהכרח לידע מקומי "אופקימי".

כמובן, אין כוונתי להפריך טענה זו. אך מאחר ששכתוב ההיסטוריה (היסטוריוגרפיה) תמיד ממרכז נרטיבים אחדים ומדיר אחרים, ומאחר שתהליך שכזה הוא חלק מעיצוב הערך הסימבולי המוענק - בעבר,

בהווה ובעתיד - לקבוצות חברתיות ותרבותיות שונות בחברה הישראלית, אני טוען כי לניכוס סיפורה של רחל אדרי לעיר אופקים משמעות עצומה בנקודת המפגש של שני הנרטיבים המתחרים: אופקים כחצר אחורית ואופקים כעיר של גבורה.

ואכן, באספת התושבים שתוארה בתחילתו של מאמר זה, רבים מהנוכחים ציינו את סיפורה של רחל כגיבורה מקומית, ואף הציעו להפוך את ביתה, שהיה בתהליך שיפוץ, למוזיאון שכונתי. אירועי 7 באוקטובר יצרו אפוא הזדמנות לפעולה אזרחית בקרב קהילות שונות, וחשיפה תקשורתית של קהילות אלו, ויצרו את ההזדמנות להיכרות חדשה, לעיתים מחודשת, בין רבדים וקבוצות שונות בחברה הישראלית. אך בצד הגורם המלכד והמחבר שהתאפשר באמצעות הפעולה האזרחית נוצר מתח בין נרטיבים ישנים, המיוחסים במקרה זה לעיר אופקים, ובין נרטיבים חדשים, שהעיר ותושביה מבקשים לקבע בזיכרון הישראלי הלאומי, המשמשים מקור לחוסן ובסיס להענקת פשר ומשמעות לכאב, לאובדן ולשכול שתושבי העיר חוו. האם בחלוף הזמן יתקבעו פעולות הגבורה, הן לחימת התושבים הן הסיוע ההדדי, בתודעה הישראלית? ימים יגידו.

מני מלכה הוא עובד סוציאלי, חבר סגל בכיר במחלקה לעבודה סוציאלית במחלקה לעבודה סוציאלית וראש המעבדה הבינתחומית למחקר מבוסס פוטו־ווייט באוניברסיטת בן־גוריון בנגב. מחקריו עוסקים באוכלוסיות פגיעות ובקהילות במצבי הדרה ושוליות. בהסתמך על עבודת שדה ממושכת עם קהילת יהודי ההר, מלכה מציע עמדה מחקרית־מתודולוגית ייחודית שתכליתה הפחתת יחסי הכוח שבין החוקר לקהילה וביסוס יחסי שותפות, כפי שפרסם לאחרונה במאמרו "Research from an Active-involved Critical Stance: Insights from Extended Qualitative Ethnography", בכתב העת *Research*. על בסיס עמדה זו, בעשור האחרון ד"ר מלכה מפתח ומטמיע את מתודולוגיית ה־*Photovoice* בשדה האקדמי בישראל, ובאופן ספציפי בהוראה, בפרקטיקה ובמחקר בתחום העבודה הסוציאלית. בגין הגוון היישומי של מחקריו ומיזמיו מבוססי השותפות אקדמיה־קהילה, זכה ד"ר מלכה בפרס עובדיה רבי על תרומה משמעותית לנגב, ולאחרונה בפרס המרצה החדשן, באוניברסיטת בן־גוריון בנגב. ד"ר מלכה הוא בוגר תוכנית הדוקטורנטים של קרן אייסף, והוביל לאחרונה, עם ד"ר מוטי גיגי, פרויקט פוטו־ווייט בהשתתפות מלגאים מקרן אייסף שהם דור ראשון להשכלה אקדמית.